

AZ EGYESÜLETEK ÉS A SCHMERLING-PROVIZÓRIUM KORMÁNYZATA

1848 előtt legkevesebb ötszáz egyesület működött Magyarországon, míg Erdélyben körülbelül száz. Legnépesebb csoportjuk a kaszinók, olvasótársaságok voltak, Magyarországon több mint száznyolcvan, Erdélyben harminc jött létre. Az egyesületek elsősorban a magyarsághoz és a németiséghez kötődtek, kiugróan sok szervezet alakult például Szászföldön. Körülbelül húsz egyesület hoztak létre a horvátok; a magyarországi szerbek körében a budai Matica Srpska mellett három olvasótársaság is létezett; a szlovákok legfontosabb intézménye a Tatrin egyesület volt, de emellett néhány másik is működött. A románság körében egyetlen ilyen jellegű egyesület, a brassói kaszinó alakult. Pajkossy Gábor az egyesületek össztagszámát százezer körülire becsüli.¹ A Habsburg Birodalom nyugati részében 1843-ban bocsátottak ki rendeletet az egyesületalakításról: hatósági jóváhagyás mellett a politikai célú szervezetek kivételével szabaddá tették az egyesületalakítást. A magyar korona országaiban viszont semmiféle jogszabály nem szabályozta az egyesületek alakítását, tevékenységüket, a megalakult egyesületek nem is folyamodtak statútumaik jóváhagyásáért. A Védegylet megalakulása után, 1844 novemberében azután elrendelték: a jövőben csak az uralkodó által jóváhagyott egyesület alakulhat; az egyesületi engedélyekről az Államtanács tárgyalt és tett előterjesztést az uralkodónak (1847-ben a temetkezési egyesületek esetében a magyar kancelláriára ruházták át az alapszabályok jóváhagyását).²

Az 1848—1849-es forradalmi időszak, majd a szabadságharc leverése után a Magyarországon a tiszta lap politikáját folytatni kívánó kormányzat az egyesületi működést is igyekezett szigorú irányítás alá vonni. Bach 1850. novemberi bizalmas utasítása szerint a nem politikai jellegű egyesületek Karl Geringer báró, a polgári ügyek császári biztosa engedélyével megkezdhetnék működésüket, de nyilvános üléseket nem tarthattak, s minden közgyűlésükön jelen kellett, hogy legyen az illetékes köz-

---

¹ Pajkossy, Gábor: „Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt”, *Korunk*, 37. (1993) 4. sz. 103–107.; Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005. 36–51.; a szlovák egyesületekre nézve lásd: Elcna Mannová: „Das Vereinswesen in Ungarn und die Revolution 1848/49 (am Beispiel von Oberungarn/Slowakei)”. In Holger Fischer (hg): *Die ungarische Revolution von 1848/49. Vergleichende Aspekte der Revolution in Ungarn und Deutschland*. Hamburg, 1999. 57–67.

² Pajkossy: *Egyesületek* 103–104.

igazgatási hatóság kiküldött biztosa.³ 1852. november 26-án jelent meg azután az egyesületek működését szabályozó császári pátens. Ez tiltotta bármely „a törvényhozás vagy közigazgatás körébe eső” célokat kitűző, azaz bármely politikai egyesület működését. A megalakuláshoz az alapszabálynak és a szervezet jogi képviselői névsorának benyújtása után a helytartó engedélye kellett.⁴ Minden már létező egyesületnek hatósági jóváhagyás végett a rendőri hatóságokhoz be kellett adni alapszabályát, hogy működését újra elkezdhesse. Az egyesületi szerveződés mint az állampolgári öntevékenység kerete iránt jól érezhető gyanakvás hatotta át a kormányzat vezetőit, mivel az a tekintélyelvű uralkodói abszolútizmus politikai intézményrendszerével nem állt összhangban. Ráadásul az egyesületi tevékenység – legális politikai játéktér és autonóm helyi közigazgatás híján – elkerülhetetlenül politikai törekvésekkel is feltöltődött.

1856-ban a birodalom egész területén összesen 6213 egyesület működött. A gazdasági haszonszerzésre alakult szervezetekkel nem számolva 1857-ben Magyarországon összesen négyszázharminc, Erdélyben pedig hatvan egyesület állt fenn.⁵ Lényeges számbeli visszaesés tehát csak Erdélyben következett be, de a működési feltételek a kormányzat szigorú ellenőrzésének árnyékában sokkal kedvezőtlenebbek voltak, mint a megelőző évtizedben. A korábbi dinamikus fejlődést a stagnálás váltotta fel ebben az évtizedben.⁶

A kormányzat mindenekelőtt igyekezett megakadályozni, hogy bármely magát országosnak minősítő szervezetnek – például a Magyar Tudományos Akadémiának vagy az Erdélyi Múzeum Egyesületnek – valamely nemzetiséghez kizárólagosan kötődő jellege legyen. Másrészt szigorú ellenőrzést kívántak gyakorolni az egyesületek vezetése felett. S nemcsak a magyarokkal szemben volt bizalmatlan a kormányzat, nem engedélyezte például a „Matica Slovenská” megalakulását, ugyanakkor a már

---

³ Bach rendelete Geringerhez, Bécs, 1850. november 27. Magyar Országos Levéltár (=MOL) D 51 K.k. Statthaltereien für Ungarn, elnöki iratok 1850:2063. Közli: Sashegyi, Oszkár (szerk.): Munkások és parasztok mozgalmi Magyarországon 1849–1867. Iratok. Budapest, 1959. 48.

⁴ Császári pátens, 1852. nov. 26. Landesgesetz- und Regierungsblatt für Königreich Ungarn, Nr. 6/1853.

⁵ Dr. Moriz von Stubenrauch: Statistische Darstellung des Vereinwesens im Kaiserthume Österreich. Im Auftrage seiner Excellenz des Herrn Ministers des Innern. Wien, 1857. 8–9; Pajkossy: Egyesületek 108; Berzeviczy Albert: Az abszolútizmus kora Magyarországon. 2. köt. Budapest, é.n 413; Szabad György: „Az önkényuralom kora (1849–1867)”. In: Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre, szerk. Katus László. 1. köt. Budapest, 1979. 610–614.

⁶ Friedrich Gottas: „Grundzüge der Geschichte der Parteien und Verbände”. In Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (hg): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. VIII: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 1. Teilband: Vereine, Parteien und Interessenverbände als Träger der politischen Partizipation. Wien, 2006. 1149.

említett Matica Srpska tovább működhetett, Eperjesen pedig megalakult 1850-ben az első rutén kulturális egyesület.⁷

Az 1860. októberi diploma után megindult politikai változások természetesen ösztönzőleg hatottak az egyesületi életre is, sorra alakultak mindenféle hatósági engedély nélkül különféle szervezetek. Az ún. „Schmerling provizórium” 1861. november 5-től aztán újra a hatósági ellenőrzés megerősödését hozta magával. A magyarországi igazgatás élén álló Pálffy Mór gróf helytartó – mint látni fogjuk – igen nagy figyelmet szentelt az egyesületeknek, ahogy az uralkodó is, a politikai szempontból különösen fontosnak tekintett egyesületek – például a megyei Gazdasági Egyesületek – alapszabályaiba Ferenc József is betekintett az engedély kiadása előtt.⁸

Mindvégig viták keresztüzében állt az a kérdés a kormányzati férfiak között, hogy a rendőri vagy a közigazgatási szerveket illeti-e az egyesületek közvetlen felügyeletének a joga. Az októberi diploma nyomán a korábban a rendőrigazgatóságok által ellátott funkciók gyakorlása két részre vált: A helyi rendőrségi ügyek a közigazgatási szervek hatáskörébe kerültek, míg az „államrendőség” teendőit (s ide sorolták az egyletek felügyeletét is) továbbra is a rendőrigazgatóságok intézték. Ez azonban állandó hatásköri súrlódásokhoz vezetett a helyi közigazgatási szervek és a rendőrhatalóságok között, főként a színházak és egyesületek felügyelete esetében.⁹ 1862. április 16-án Forgách Antal gróf magyar kancellár felvetette a magyarországi rendőri szervezet átalakításának szükségességét, s ennek jegyében az egyesületek felügyeletét is javasolta a városkapitányságoknak átadni.¹⁰ Javaslatait a rendőrminiszter, Karl Mecséry de Tsóor gróf rendőrminiszter egyszerűen félretette. Ennek ellenére – a fennmaradt levéltári források tanúbizonysága szerint – Pálffy Mór azt a felfogást érvényesítette, hogy a közigazgatási hatóságok felügyelete kell, hogy érvényesüljön, e

---

⁷ Vö.: Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest, 2000. 301–305.; a különféle nemzetiségek egyesületeiről lásd: Friedrich Gottas: „Vereine, Partheien und Interressenverbände der ungrländischen Deutschen”, Simion Retegan: „Vereine und Parteien der Rumänen”, „Vasilje Krestić: „Vereine, Parteien und Interessenvertretungen bei den Serben”, Monika Glettler: „Die Slowaken und das Problem 'Slovakei'”, Paul Robert Magocsi: „Ruthenische Kulturpolitische Organisationen”. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VIII/1. 1205–1272, 1301–1357; Elena Mannová: „Vereine und die Modernisierung der Gesellschaft in der Slowakei 1849–1867”. In: Dušan Kováč–Arnold Suppan–Emília Hrabovec (hg): Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867. Bratislava, 2001. 53–60.

⁸ Mannová: Vereine und die Modernisierung der Gesellschaft 58.

⁹ Vö. Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon. 4. köt. Budapest, é.n. 35–36; a hatásköri vitáról általában véve lásd: Deák Ágnes: Államrendőség Magyarországon a Schmerling-provizórium időszakában. Századok, 142. (2008) 3. sz. 727–730.

¹⁰ Forgách előterjesztését másolatban lásd: MOL D 191 Magyar királyi helytartótanács, elnöki iratok, 1805.IV.1867, idézi még Károlyi László alkancellár leirata Sennyey Pál báró főtárnokmesterhez, Bécs, 1865. okt. 7. MOL D 191 1805.IV.1865.

téren nem a rendőri hatóságokra támaszkodott a mindennapi gyakorlatban. 1865 januárjában – nyilván ennek ellensúlyozására – Mecséry ellenakciót indított. A megélénkült egyesületi élet „feltűnésmentes államrendőrségi felügyelete” céljából hivatalos átiratban kérte a helytartótanácsból, hogy az alakulóban lévő egyletek ügyében a rendőri hatóságok álláspontját minden esetben kérjék ki, küldjenek listát a működő egyesületekről a területileg illetékes rendőrigazgatóságra, s mellékeljék valamennyi alapszabályát. Palló Sándor, a helytartótanács egyesületi ügyekkel megbízott tanácsosának szakvéleménye azonban egyértelműen elutasító volt: az októberi diploma nem minősítette a rendőri ügyeket közös ügynek, így a rendőrminisztérium beavatkozása és egyáltalán a rendőrigazgatóságok működése Magyarországon „törvényes alappal nem bír”, s „tettleg” is csak a színházi és a sajtóügyeletet intézik. „Feltűnő bizalmatlanság” volna a kérés teljesítése a most hivatalban lévő közigazgatási vezetőkkel szemben, továbbá a megyei főispáni hatáskör csorbítása, s persze azzal együtt a helytartótanácsé és a kancelláriáé is. Pálffy aztán azt a döntést hozta, hogy – ahogy eddig is – esetleg fogják csak megkérdezni a rendőrigazgatóságokat, Mecsérynek pedig egyelőre nem válaszolt. Májusban aztán Mecséry sürgette a választ, Pálffy ekkor felszólította a megyei kormányzókat, Pest és Buda főpolgármestereit, hogy az engedély nélkül alakult egyletek ügyében lépjenek minden esetben „bizalmas érintkezés”-be a rendőri hatóságokkal, ahogy olyan egyesületek alakulásakor is, melyek a lakosságra nagyobb befolyást gyakorolhatnak. Közölte ezt az utasítását a rendőrigazgatókkal és Mecséryvel is. Emellett kifejtette Mecséryhez intézett átiratában a hivatalnokokkal szembeni indokolatlan bizalmatlanság érvére hivatkozott, valamint arra, hogy az alapszabályok átadása a rendőri hatóságoknak nagy másolási munkát róna rájuk, és visszautasította Mecséry kezdeményezését, s minden maradt a régi-ben.¹¹ A magyarországi rendőri szervezet részbeni átalakítására majd csak az 1865 nyarán bekövetkező bécsi hatalmi fordulat után került sor 1866 elején. Az 1860 ősze óta hivatalban lévő pesti rendőrigazgató, Josef Worafka vetette papírra az első javaslatot az átszervezés alapelveiről, s hangsúlyozta, hogy a szervezeti változások ellenére hatásköri módosításra nincs szükség, azaz az egyesületi ügyek felügyeletét továbbra is rendőrségi feladatnak tekintette. S javaslatának e pontját nem támadta az akkor hivatalban lévő helytartótanácsi elnök, Sennyey Pál báró sem, de a tényleges hatósági ellenőrzés ezután is a közigazgatási hivatalok kezében maradt.¹² Richárd Belcredi gróf miniszterelnök, aki ebben az időben átvette a rendőrminisztérium irányítását is, úgy nyilatkozott, hogy az egyesületekről még folyamatban van-

---

¹¹ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 325.IV.c.1865; a vitát említi: Mannová: Vereine und die Modernisierung der Gesellschaft, 58.

¹² Worafka előterjesztése Sennyey Pálhoz, Pest, 1866. febr. 18. (német nyelvű) és Sennyey Pál jelentése Majláth Györgyhez, Buda, 1866. február MOL D 191 786.IV.1866.

nak a tárgyalások, ezt nem tekinti még lezárt kérdésnek.¹³ Formális megállapodásra azután sem került sor, 1867 tavaszán pedig a politikai rendszerváltás teljesen átrajzolta a kormányzati intézményrendszert Magyarországon.

A Schmerling-provizórium idejét igen intenzív egyesületi tevékenység jellemezte, sorra alakultak új egyesületek, számuk 1862-re haladta meg az 1848 előttiét. Eszerint 579 egyesület létezett, de ez tartalmazta a részvénytársaságok, azaz a nyereségorientált gazdasági társaságok adatait is. Pajkossy Gábor feltételezi, hogy hiányosak ezek az adatok.¹⁴ 1865 májusában Pálffy Mór szintén körülbelül 600 egyesületről számol be a rendőrminiszternek – pontos számot nem közöl –, a következő bontásban: 260 kaszinó, olvasó-, zeneegylet; több mint 160 jótékonyági egyesület; 40 Gazdasági Egyesület; 35 takarékpénztár és gabonatakarékmgattár; 21 tudós, irodalmi vagy művészeti egyesület; 18 ipari és kereskedelmi egyesület; valamint 50 egyéb egylet.¹⁵

Nemcsak az egyesületek számát tekintve láthatunk újra dinamikus változásokat a megelőző évtizedhez képest. Mutatta ezt a működő egyesületek igen nagy aktivitása is. Ez mindenképpen új helyzetet teremtett, s a hatósági ellenőrzés eszköztárának kibővítését igényelte a kormányférfiaktól. A bécsi kormányzat azonban nem kívánt az egyesületekre vonatkozóan újabb átfogó szabályozást kiadni, nem is lett volna az könnyű az egyik felében alkotmányos, a másik felében rendeleti kormányzás eszközeivel igazgatott birodalomban, s nyilván éles vitákhoz vezetett volna az ausztriai birodalmi tanácsban is.¹⁶ Az 1852-es pátens tehát érvényben maradt. Pálffy helytartónak ezt figyelembe véve kellett kialakítani elveit és gyakorlatát az egyesületek hatósági felügyelete terén.

Nem sokáig habozott, már 1861. november 20-án elrendelte, hogy a megyei kormányzók részletes kimutatásokat küldjenek a megyében működő egyesületekről, vizsgálják meg, rendelkeznek-e azok érvényes hatósági engedéllyel. Ha nem, fel kell oszlatni azokat, vagy legalábbis megkezdeni az engedélyeztetési eljárást. Igen változatos kép tárul elénk a megyei kormányzók (főispánok, főispáni helytartók, királyi biztosok) jelentéseiből. Néhány megyében, például Árva, Trencsén és Zaránd megyékben vagy Kővár vidékén egyáltalán nem léteztek egyesületek. Másrészt a dunántúli megyékben érezhetően élénkebb volt az egyesületi tevékenység, de Bács-Bodrog

---

¹³ Belcredi átirata a magyar kancelláriához, Bécs, 1866. márc. 9. (német nyelvű) MOL D 191 786.IV.1866.

¹⁴ Hunfalvy János: Magyarország különböző egyletei. Statistikai Közlemények. 4. köt. 1. füzet 246–269.; Vargha Gyula: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Hivatalos Statistikai Közlemények, Budapest, 1880. VII.

¹⁵ Pálffy Mór levele Meccséryhez, Buda, 1865. máj. 11. (német nyelvű, fogalmazvány) MOL D 191 325.IV.c.1865.

¹⁶ Vö: Hans Peter Hye: Vereine und Politische Mobilisierung in Niederösterreich. In: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VIII/1.

megye királyi biztosa is harminc egyeletről számolt be, Békés főispáni helytartója is huszonhatról. Kiemelkedett a sorból Pest, ahonnan Krászonyi József polgármester hetvenhárom egyesület adatait küldte meg.¹⁷ Leginkább a helyi olvasókörokról derült ki néhány helyen (például Baja, Óbecse, Ada, Kecskemét, Dunapataj, Kiskőrös), hogy 1860–1861-ben hatósági engedély nélkül kezdtek meg működésüket, ezeket most a megyei kormányzók betiltották, de hogy mi lett a sorsuk, az elsősorban attól függött, hogy politikailag veszélyesnek találta-e azokat. Míg Kapy Endre Pest-Pilis-Solt megyei királyi biztos egyszerűen megszüntette az utóbbi hármat, addig Piukovics Ágoston Bács-Bodrog megyei királyi biztos ezzel egyidőben megindította a hatósági engedélyezési eljárásokat is.¹⁸

A hivatalos engedéllyel rendelkező egyesületek tovább működhetnek, de közgyűlést csakis hatósági engedéllyel tarthattak, azon újra jelen kellett lenni egy „országfejedelmi biztos”-nak. 1861 decemberében Pálffy utasítása szerint az egy megye határain belül maradó egyesületek felügyeleti szerve a megyei hatóság lett, a közvetlenül a helytartótanács alá tartozó szab. kir. városokban működő egyesületek felügyeleti szerve a helytartótanács – de a felügyeletet királyi biztosi minőségben ekkor is a megyei kormányzó (de nem a megyei hatóság mint testület) gyakorolta; a több megyét átfogó egyesületek hatósági felügyeletét pedig a helytartótanács látta el.¹⁹

Az egyesületi választmányi üléseket is – a közgyűlésekhez hasonló – hatósági ellenőrzésnek kívánta Pálffy alávetni, azaz elérni, hogy a kirendelt biztos kötelezően részt vegyen azokon is. Egyes esetekben egy-egy kínos ügy kapcsán felelősségre vont megyei vezetők is kezdeményezték ezt. Végül Pálffy 1864 novemberében kiadott egy bizalmas utasítást a megyei kormányzókhoz, Buda és Pest főpolgármestereihez, melyben elrendeli, hogy „minden kétes jellemű s aggályos magatartásokról ismert egyletek”-re nézve intézkedjenek, hogy az egyesület vezetése a választmányi ülések jegyzőkönyveit és az ott hozott határozatokat még azok foganatosítása előtt az egyesület közgyűléseire kirendelt biztos elé terjesszék jóváhagyásra, s az jogosult a „szabályellenes vagy köztörvénybe ütköző” határozatok megsemmisítésére.²⁰ Nem sikerült tehát elérnie a választmányi üléseken a közvetlen hatósági jelenlétet, de ezt a határozatok utólagos jóváhagyási mechanizmusával igyekezett ellensúlyozni.

---

¹⁷ A megyei kormányzók jelentéseit Pálffy Mórhoz lásd: MOL D 191 292–293. doboz; az egyesített adatokat közli: Hunfalvy Pál, id. mű

¹⁸ Piukovics Ágoston Bács-Bodrog megye királyi biztosának jelentése Pálffyhoz, Zombor, 1862. febr. 9. MOL D 191 3713.IV.c.1862.; Kapy Endre Pest-Pilis-Solt megyék királyi biztosának jelentése, Pest, 1862. márc. 7. Uo. 5841.IV.c.1862.

¹⁹ Havas Endre Zólyom megyei királyi biztos és Pálffy Mór levélváltása, 1862. február-március. MOL D 191 3727.IV.c.1862., 4907.IV.c.1862.

²⁰ Pálffy körirata a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda és Pest főpolgármestereihez (saját kézhez), Buda, 1864. nov. 24. MOL D 191 5794.IV.c.1864.

A kiemelt, országos fontosságú egyletek – mindenekelőtt a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület – esetében az elnökök megválasztását továbbra is az uralkodónak kellett jóváhagyni. Az OMGE esetében ez már a megelőző évtizedben is konfliktusok forrása volt, nem volt ez másképp most sem.²¹ 1862 márciusában elnökké választották Károlyi Lajos grófot, aki 1860–1861-ben Nyitra megyei főispán volt, s leváltásakor a megyei pecsétet csak vonakodva adta át hivatali utódának. Erre hivatkozva Pálffy kategorikusan megtagadta, hogy támogassa a választás jóváhagyását. Forgách kancellár ennek ellenére – arra hivatkozva, hogy a nemleges válasz maga ruházná fel Károlyit politikai jelentőséggel – a jóváhagyást indítványozta az uralkodónak. Az azonban az elutasítás mellett döntött. Pálffy az év végén megváltoztatta véleményét, amikor Károlyi hivatali utódja úgy nyilatkozott, hogy Károlyi – bár nem tekinthető a kormányzat támogatójának –, de távolról sem ellenséges, akadályokat nem gördített az útjába, s mindig a „legszívesebben” fogadja a megyei tisztviselőket.²² Az uralkodó ennek ellenére 1863 elején is visszautasította a megerősítést. Ekkor viszont Pálffy azt kérte Forgáchtól, hogy ne hirdessék ki nyilvánosan az uralkodó döntését, csak Károlyi tudomására hozzák, hátha Károlyi önként lép vissza, vagy talán sikerül majd az uralkodó véleményét megváltoztatni.²³ Az egyesületre egyébként is mindvégig mint a kormányzattal szembenálló ellenzékiiség legális bújóhelyére tekintettek Bécsben és Budán egyaránt.²⁴

Ezek a kiemelt egyesületeken kívül a többi egyesületnél a vezetőség, illetve az elnök személyének megválasztásához nem volt szükség hatósági jóváhagyásra az 1852-es pátenst szerinti. Nem került ez el Pálffy figyelmét, s már 1862 áprilisában kérte Forgáchtól, hogy az uralkodónál kezdeményezze, hogy legalább a megyei gaz-

---

²¹ AZ OMGE-ről lásd: András Vári, „Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és tagsága a 19. század második felében”, In: György Kövér (szerk.): Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Budapest, 2006. 285–319.

²² Pálffy Mór jelentése Forgách Antalhoz, Buda, 1862. márc. 31. (fogalmazvány), Beznák Ignác Nyitra megyei főispáni helytartó jelentése Pálffy Mórhoz, Nyitra, 1862. dec. 7., Pálffy jelentése Forgách Antalhoz, Buda, 1862. dec. 14. (fogalmazvány) MOL D 191 7188.IV.c.1862.; ez utóbbi jelentés eredetijét lásd: MOL D 185 Magyar királyi udvari kancellária, elnöki iratok 1169/1862.; Forgách Antal előterjesztése az uralkodó számára, Bécs, 1862. ápr. 12. (német nyelvű) MOL D 185 47/1863.

²³ Forgách Antal levele Pálffy Mórhoz, Bécs, 1863. febr. 5. MOL D 191 1809.IV.c.1863. 1864 januárjában azután az időközben elhalálozott Károlyi Lajos gróf helyett megválasztották Festetich György grófot elnöknek. Vö.: Galgóczy Károly: Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület története keletkezésétől az 1876-dik évig. In: Az OMGE Emlékkönyve, 2. füzet. Budapest, 1880. 119.

²⁴ Márcsak ezért is volt szimbolikus jelentősége, hogy Ferenc József 1865 nyarán hosszú idő utáni első magyarországi látogatásakor az egyesület által szervezett gazdasági kiállítás megtekintésére érkezett. Ez alkalommal elengedte az egyesület számára 1857-ben az országos alaptól visszafizetendő kölcsönként kapott tízezeröttszáz forint visszafizetését. Sürögöny, 5. évf. 130. sz. 1865. jún. 8.

dasági egyesületek elnökeinek választását a helytartótanács elnökségének vagy legalább a megyei kormányzóknak jóvá kelljen hagyniuk, s ezt az újonnan alakuló szervezetek esetében már az alapszabályba fel kelljen venni. A többi egyesületnél a soron levő választásnál kívánta majd ezt az elvet érvényesíteni. Az is kiderül, hogy tulajdonképpen csak kezdetnek szánta volna mindezt, mert a jóváhagyás intézményét a hatásköre alá tartozó többi egyesületnél is érvényesíteni szándékozott a jövőben. Forgách viszont „elfektette” a dolgot, július közepén aztán Pálffy sürgetésére azt felelte, hogy nem látja indokoltnak a gazdasági egyesületeknél sem generálisan elrendelni a hatósági jóváhagyást, inkább majd a jövőben alakuló egyesületek alapszabályaiba vegyék be ezt a pontot.²⁵

Pálffy azonban az egyleti választmányok személyi állományára is – mindenekelőtt a Pesti Nemzeti Kaszinóéra (Nemzeti Kör) – szeretne volna a kormányzati befolyást kiterjeszteni, 1863 őszén arra szólította fel a megyei kormányzókat, Buda és Pest főpolgármestereit, hogy igyekezzenek előmozdítani, hogy a választmányokba oly egyének – lehetőleg tisztviselők is – választassanak meg, akik „meggyőződésük és kötelességüknek fogva a kormányellenes célzatok kivételének megakadályozására alkalmasoknak látszanak”.²⁶ De még ez sem tűnt számára elegendőnek: elsősorban a kaszinó egyesületeknél a tagság összetételére is igyekezett volna befolyást gyakorolni annak érdekében, hogy tisztviselők beléphessenek. A Nemzeti Kaszinó ugyanis például vonakodott felvenni soraiba Szentiványi Vincét, a hétszemélyes tábla tagját, ismert konzervatív politikust. Miután azonban az egyesületek alapszabályai az új tagok felvételét általában a közgyűlésen lebonyolított titkos szavazástól tették függővé, Pálffy azt vetette fel 1863 novemberében Mecséry rendőrminiszterhez írott levelében – nyilván nem véletlen, hogy nem Forgách kancellárhoz fordult ezzel (Mecséry külön meg is köszöni neki, hogy a magyar kancelláriához fűződő viszonyaival összeegyeztethetőnek találta, hogy közvetlenül hozzá forduljon!!) –, hogy kívánatos lenne az új egyesületek alapszabályában nem engedélyezni a titkos szavazást, s a már létező egyesületeknél is adandó alkalommal változtassák meg az erre vonatkozó előírásokat. Felvilágosítást kért arról, mi a helyzet ezzel kapcsolatban a birodalom nyugati tartományaiban. Mecséry válasza azonban nem volt kedvező, mint írta, a kormányzat tartózkodott attól, hogy közvetlenül befolyást gyakoroljon az egyes egyesületek tagállományára. De szerinte egyébként sem lenne megfelelő a nyílt szavazás, mert akkor meg kell indokolni, hogy kit miért utasítanak el, s az az elutasítottat súlyosan komp-

---

²⁵ Pálffy két levele Forgách Antalhoz, Buda, 1862. ápr. 18. (fogalmazvány) MOL D 191 9053. IV. e. 1862.; Pálffy Mór levele Forgách Antalhoz, Buda, 1862. júl. 12. és Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1862. júl. 18. (fogalmazvány) MOL D 185 533/1862.

²⁶ Pálffy Mór körirata (Privitzer István aláírásával) a megyei és kerületi kormányzókhöz, Buda és Pest városok főpolgármestereihez, Buda, 1863. okt. 25. MOL D 191 4077.IV. e. 1863.

romíttálhatja, másrészt vissza is tarthat az némelyeket, hogy nyíltan vállalják a kormányzatnak kedvező állásfoglalást. Így aztán ez egy időre lekerült a napirendről.²⁷

A Magyar Tudományos Akadémia tagválasztása kapcsán kétszer avatkozott be a kormányzat, először 1861 végén, majd 1863 januárjában, amikor az író, újságíró Tóth Kálmánt, a Bolond Miska című vicclap szerkesztőjét levelező taggá választották, de mivel sajtóvétség címén kétszer is elítélték, egyik alkalommal sem hagyták jóvá választását, s ebben Pálffy helytartó és Forgách kancellár is egyetértett.²⁸

Az elmúlt évtizedhez hasonlóan továbbra is kormányzati cél volt az, hogy megakadályozzák, hogy az elszórtan működő helyi egyesületek összekapcsolódjanak, s bármilyen formában országos hálózatot hozzanak létre: Tilos volt ennek jegyében, hogy egy egyesület fiókegyesületeket hozzon létre. 1863 tavaszán például a Zala-Somogyi Közlöny hasábjain egy olvasói levél azt javasolta, hogy a Zala Megyei Gazdasági Egyesület kerületi és járási szervezeteket hozzon létre, Pálffy erre azonnal utasította a megyei főispáni helytartót, hogy intézkedjen, hasonló indítványok „izgatásokra fel ne használtassanak”.²⁹ 1864 májusában pedig felszólította a megyei és kerületi kormányzókat, hogy ha – amint az egy megyében történt, állítja – a megyei gazdasági egyesület az alapszabályok módosítása nélkül fiókegyesületeket vagy fiókválasztmányokat hozna létre, haladéktalanul lépjenek fel ellene.³⁰

De az is tilos volt, hogy egyesületekbe testületek lépjenek be, például amikor a – későbbiekben még említésre kerül – Iparegylet hírlapokban megjelent felhívása tartalmazta, hogy a reformkorban is, egyes személyeken kívül mind az alapító, mind a rendes tagok között szívesen láttatnak „egyes iparos városok, községek, czéhek, vagy iparos társulatok, casinók, stb. testületileg is”, Pálffy azonnal közbeavatkozott. Abban ugyanis, hogy különböző egyesületek, illetve testületek összefonódjanak, azt a veszélyt látta, hogy azok tevékenysége nem marad meg az alapszabályukban meghatározott behatárolt tevékenységi körben.³¹ Ez azonban nem volt annyira egyszerű, mivel – mint kiderült – bizonyos egyesületek hatóságilag jóváha-

---

²⁷ Pálffy Mór és Meccséry levélváltása ez ügyben, 1863. november: MOL D 191 15 443. IV.e. 1863.

²⁸ Pálffy Mór levele Dessewffy Emil grófhoz, az MTA elnökéhez, Buda, 1861. dec. 30. (fogalmazvány) MOL D 191 14 516.VIII.1861.; Pálffy Mór levele Forgách Antalhoz, Buda, 1863. jan. 26. és Forgách levele Pálffyhoz, Bécs, 1863. febr. 3. (fogalmazvány) MOL D 185 124/1863.

²⁹ Pálffy levele Zala megye főispáni helytartójához, Buda, 1863. márc. 16. (fogalmazvány) MOL D 191 3584.IV.e.1863.; vö. Kiss Zsuzsanna: „A Zala Megyei Gazdasági Egyesület működése (1861–1869)”. In: Zsombékok 255–283.

³⁰ Pálffy Mór körrendelete a megyei és kerületi kormányzókhöz, Buda, 1864. máj. 2. (fogalmazvány) MOL D 191 3487.IV.e.1864.

³¹ Pálffy Mór körirata (Privitzer István aláírásával) a megyei és kerületi kormányzókhöz, Buda és Pest városok főpolgármestereihez, Buda, 1863. okt. 25. MOL D 191 4077.IV.e.1863.; „Felhívás a Magyar Ipar-egylet alakítására”. Sürgöny, 3. évf. 227. sz. 1863. okt. 6.

gyott alapszabályai lehetővé tették testületek befogadását. Ráadásul az is világos volt, hogy bizonyos esetekben az efféle együttműködés tartalmilag igen hasznos lehetett volna.³²

Az egyébként is tilos volt, hogy közigazgatósági hatóságok bármilyen formában is részt vegyenek egyesületek tevékenységében, azok propagálásában, de még a részükre adott testületi adakozást is igyekezett Pálffy korlátok közé szorítani. 1862 áprilisában azt a hírt kapta, hogy Szeged város tisztikara testületileg belépett a magyar írók segélyegyletétbe. Azután persze kiderült, hogy nem teljesen erről volt szó, de a tanács valóban megszavazta, hogy 200 forintnyi alapítvánnyal járul hozzá az egyesület pénztárához, sőt egy tanácsnokot február végén megbíztak azzal, hogy az egyesület részére tagokat toborozzon. Pálffy azonnal visszautasított ezt, s az előbbi engedélyezésénél is a város vagyoni helyzetének mérlegelésére utasította a Csongrád megyei adminisztrátort, aki végül engedélyezte az alapítványtételt.³³ A közigazgatási hatóságok és az egyesületi szerveződés teljes elkülönülése jegyében, a „közszolgálat érdekeire hivatkozva”, Pálffy azt is megtiltotta 1862 őszén, hogy a helybeli kaszinóegyletek a községházán béreljék helyiségeiket.³⁴

Nem volt azonban Pálffy következetes: bizonyos egyesületeknél ugyanis melegen pártolta, hogy a hivatalnokok – gondosan a háttérben maradva – bábáskodjanak. 1862 októberében például a katolikus egyházzal ápolandó jó viszony jegyében a helytartótanács felszólította a megyei kormányzókat, hogy keressenek megbízható egyéneket, akik a katolikus legényegyletek terjesztését „magán vállalkozás útján” felkarolják.³⁵

Azt viszont általában véve is támogatta Pálffy, hogy alkalmazásban lévő kormányhivatalnokok lépjenek be az egyesületekbe, maguk is kezdeményezőként lépjenek fel,

---

³² Palló Sándor helytartó tanácsos szakvéleménye a Zemplén megyei Gazdasági Egylet 1864. febr. 1-jei határozatáról, amely szerint az egylet a Magyar Erdészeti Egylet tagjai közé kívánja bejegyeztetni magát, úgy szól, hogy annak alapszabályai megengedték ezt a lehetőséget, az Erdészeti Egyesület alapszabályai viszont nem ismertek testületi tagságot. MOL D 191 4077.IV.e.1863.

³³ A hivatalos levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 8566.IV.e.1862.

³⁴ Körlevél Pálffy Mór nevében (Péchy Ferenc aláírásával) a megyei és kerületi kormányzókhoz, Buda, 1862. okt. 6. MOL D 191 18 885.IV.e.1862.

³⁵ Helytartótanács elnökségi feljegyzés, Buda, 1862. okt. 10. MOL D 191 66 701.III.1862; Forgách kancellár egy alkalommal lépett fel „hazafiúi kötelesség”-ként egy magánvállalkozás támogatójaként hivatali minőségében: 1862 novemberében a megyei kormányzókhoz eljuttatott körirat a gácsi finom szövet- és posztógyár igazgatóságának kérését ajánlotta figyelmükbe, hogy a „hatósági cselédség” ruházatát náluk rendeljék meg. Igaz, egy hónappal korábban pedig azzal háritotta el a felkérést, hogy lépjen a Magyar Földhitelintézet alapítói közé, hogy az uralkodó akarata az, hogy a „főhivatalnokok bármi néven nevezendő részvénytársaságokba lépéstől tartózkodjanak”. Kancelláriai körlevél (Károlyi László aláírásával) a megyei kormányzókhoz, Bécs, 1862. nov. 21. MOL D 185 1054/1862; Forgách levele Dessewffy Emil grófhhoz, Bécs, 1862. okt. 12. (fogalmazvány) MOL D 185 851/1862.

s igyekezzenek az egyesületek választmányaiába, tisztségviselői közé is bejutni. Ennek előmozdítására – már említett 1863. őszi rendeletét követően – 1864 májusában is felszólítja bizalmas úton a megyei kormányzókat, Pest és Buda főpolgármestereit.³⁶ Ugyanakkor a politikailag megbízhatatlannak tekintett megyei gazdasági egyesületekbe nem szívesen látta községi bírák és jegyzők belépését, akik beléptetésére szerrinte ezek az egyesületek „feltűnőleg” törekedtek. A megyei kormányzókat utasította, hogy „éber figyelemmel” kísérik ezt, s ha „kártékony politikai befolyás”-tól kellene tartani, azonnal jelentsék.³⁷

Mindemellett Pálffy örködni kívánt afelett, hogy valamely egyesületi ügy ne válhassék egyesületen kívül sem politikai kérdéssé vagy politikai színezetű demonstráció ürügyévé. 1862 nyarán például Pálffy maga szólítja fel a Magyarországi Erdészegylet elnökét, hogy halasszák el Selmecbányára tervezett rendkívüli közgyűlésüket, mivel az alapszabályok átdolgozása közben olyan kényes természetű ügyekben kell majd dönteni, mint például az egyleti nyelv megállapítása, és a selmecbányai erdész tanulóifjúságra mindez káros politikai hatást gyakorolhatna.³⁸

Némely esetben igyekezett a kormányzat a hatósági engedély megtagadásával, illetve halogatásával akadályozni egy-egy egyesület létrejöttét, arra hivatkozva, hogy a tervezett egyesület céljai már fennálló, „életképes” egyesületekhez való csatlakozás útján „könnyebben elérhető”, nincs szükség az egyesületek számának szaporítására, hogy ez úgy általában véve nem kívánatos, Forgách kancellár és a helytartó egyetértett. A megakadályozott egyesületalapításra példa lehet az Eötvös József báró által kezdeményezett Magyar Ipar- és Kereskedelmi Egylet, melynek engedélyeztetésére még 1862-ben adták be a kérvényt többek között Széchenyi Ödön gróf, Fröhlich Frigyes, Hollán Ernő, Weninger Vince aláírásával. A rendőri hatóságok azonnal tudni vélték, hogy valami „mélyebb politikai eszme” rejtőzik a háttérben, s az a cél, hogy az egész országra kiterjedő szervezetet hozzanak létre.³⁹ Pest város tanácsa 1863 áprilisában támogatta a vállalkozást, a pest-budai kereskedelmi és iparkamara csak annyi megjegyzést tett, hogy a Lloyd Társulat képviseli a kereskedelmi érdekeket, de Iparegyesületre valóban szükség lenne. Pálffy azonban, bár 1863 novemberében megérkezett a kancelláriától az engedélyező „kegyes udvari rendelet”, még 1864 februárjában is annak visszatartásának engedélyezését kéri Forgächtól – egyéb-

---

³⁶ Pálffy Mór köriata a megyei és kerületi kormányzókhöz, Pest és Buda főpolgármestereihez (saját kézhez), Buda, 1864. máj. 14. „Egyletek szabályozása” MOL D 191 1767.IV.e.1864.

³⁷ Pálffy Mór köriata a megyei és kerületi kormányzókhöz, Buda, 1864. máj. 2. MOL D 191 3487.IV.e.1864.

³⁸ Pálffy levele gróf Königsegg-Auendorf Gusztávnak (saját kezűleg), Buda, 1862. jún. 16. MOL D 191 12 578.IV.e.1862.

³⁹ Mecseéry rendőrminiszter átirata Pálffy Mórhoz, Bécs, 1863. febr. 20. (német nyelvű) MOL D 191 2476.IV.e.1863.

ként sikeresen –, arra hivatkozva, hogy a Lloyd egyébként is lehetőséget ad Pesten az ipar és kereskedelem előmozdítására, s hogy Krászonyi József pesti főpolgármester is úgy véli 1864 februárjában, a létező hetvenkilenc pesti egyesület felett sem tudnak „kellő” hatósági felügyeletet gyakorolni. Pálffy persze utal a kezdeményezők politikai kompromittáltóságára is, s hogy nem „szakférfiak és érdektársak” állnak a vállalkozás élén.⁴⁰ Ezek után Pálffy felfüggesztette az egyesület megalakulását. Közben azonban 1863 októberében szintén Eötvös József gróf kezdeményezésére megkezdték az előmunkálatokat az 1842-ben Batthyány Lajos gróf elnökletével alakult, de 1850-ben hatóságilag feloszlott Iparegyesület újjáalakítására, Pálffy felelősségre vonta a már említett Palló helytartótanácsost, mondván, csak nem azonos ez a korábbi kezdeményezéssel, de tagadó választ kapott. Krászonyi polgármestertől pedig bekérte a tagnévsort, s a hatósági biztos jelentését az egyesület céljairól.⁴¹ Az egyesület végül 1864 márciusában megtarthatta alakuló közgyűlését, de az alapszabály elfogadása még sokáig húzódott, így aztán végül csak 1867-ben indulhatott meg újra a működés.⁴²

A már működő egyesületekkel a konfliktusok természetesen elsősorban politikai jellegűek voltak. Mindenekelőtt a kaszinók működése adott erre lehetőséget. 1862 januárjában például a katonai hatóságok hívták fel Pálffy figyelmét, hogy a Pozsonyi Nemzeti Körben a magyar államjogról tartanak felolvasás sorozatot, ami az adott időpontban a Kör műveltebb közönsége előtt „csak izgatásként” hathat. Ezután Pálffy intézkedett, mind a Kör elnökét, mind a polgármestert figyelmeztették, s a helyi rendőrigazgatóság ezután saját emberének jelenlétével tartotta szemmel a felolvasásokat.⁴³

Ahogy erről már szó esett, az OMGE mellett a másik fő ellenzéki centrum a kormányzat szemében – nem megalapozatlanul – a Pesti Nemzeti Kaszinó volt, a rendőrségi jelentések állandó szereplője. 1862 elején például a Kaszinóban terjedő pletykákról számoltak be, melyek szerint Erzsébet császárnő körében befolyásos személyiségeket sikerült megnyerni a Schmerling-kormányzat megbuktatása céljának, Alfred zu Windischgrätz herceg lesz a miniszterelnök, Apponyi György gróf miniszter, a kihívóan ellenzéki konzervatív Ürményi József a kancellár. Novemberben viszont állítólag segélygyűjtés folyt ott az itáliai magyar légió hazatért tagjainak a javára. De amikor Pálffy azért, hogy a gyűjtés esetleges „tüntetési jellemét” elvegye,

---

⁴⁰ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 1309.IV.c.1864.

⁴¹ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 2144.IV.c.1864.

⁴² Hírlapi beszámoló az egyesület megalakulásáról: Sürgöny, 4. évf. 62. sz. 1864. márc. 16.; vö.: Gelléri Mór: Ötven év a magyar ipar történetéből 1842—1892. Budapest, 1892. 344–353.

⁴³ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 1700.IV.c.1862., 14 340.IV.c. 1862.

maga is küldött 100 Ft-ot, visszaküldték neki azzal, hogy semmiféle gyűjtés nem folyik. Worafka rendőrigazgató azonban továbbra is kitartott állítása mellett.⁴⁴ Amikor aztán 1864 február 1-jén a Kaszinó Széchenyi István gróf tiszteletére díszlakomát szervezett, s Wenckheim Béla báró beszédet mondott, Pálffy „tüzetesen szemügyre vette” a Kaszinó viszonyait, s erélyes lépésre készült. Wenckheim beszédét – aminek közlését a Pesti Naplóban a rendőri hatóság megakadályozta, s csak egy tartalmi összefoglaló jelenthetett meg abból⁴⁵ – Pálffy „kellő megjegyzésekkel ellátva” közölte a félhivatalos Sürgöny lapban, hogy annak tartalmát később ne lehessen tagadni.⁴⁶ Láthatóan arra készült, hogy erre az esetre hivatkozva „odacsap”. Kiderült ugyanis, hogy a Kaszinó bár 1828-ban alakult, s azóta folyamatosan fennállt, alapszabályait sohasem erősítették meg: 1828-ban az udvari kancellária tette ad acta a tervezetet, majd amikor 1852-ben újra elindult az engedélyeztetési eljárás, sokáig elhúzódott, majd 1858-ban szintén elaludt az ügy. Ezért Pálffy február 18-án indítványozza, hogy kényszerítsék ki az alapszabályok módosítását, bár tudja – írja Forgách kancellárnak –, hogy ez „a magasabb társadalmi körökben izgatottságot és ellenszenvet képes előidézni”, de most kell cselekedni, nehogy „az eddigi alapszabályok érvényessége feletti vélelem mind inkább megerősödjék”. Pontosan meg is jelölte, mely pontokon kívánt az alapszabályon módosítani: a taggá választás feltételeként nemcsak a becsületes, nemes magaviseletet, hanem az uralkodóhoz való hűséget is bevétetni szándékozott; az évente a közgyűlés által megválasztott igazgatók és választmányi tagok esetében hatósági megerősítést írt volna elő; az alapszabályban szerepelt, hogy a Buda-Pesten hosszabb ideig tartózkodó bel- vagy külföldi katonai és polgári hivatalnokok nem lehetnek tagok, de mint „foglalkozók” felvételhetnek – ennek változtatását szerette volna elérni Pálffy, ahogy megjelölte a változtatandók között a titkos szavazásra vonatkozó paragrafust is.⁴⁷

---

⁴⁴ Worafka jelentése Mecséryhez, Pest, 1862. jan. 4. (német nyelvű) Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Informationsbüro. BM Akten 76/1862; Pálffy Mór jelentése Forgách Antalhoz, Buda, 1862. nov. 9. MOL D 185 1006/1862.

⁴⁵ Pesti Napló, 15. évf. 26–4189., 27–4190. sz., 1864. febr. 2., febr. 4.; a későbbiekben évente megtartott Széchenyi ünnepélyről lásd: Ilk Mihály: A Nemzeti Casino százéves története 1827–1926. Budapest, 1927. 40–41.

⁴⁶ A Sürgöny két közleményét az eseményről lásd: Sürgöny, 4. évf. 26., 33. sz. 1864. febr. 2., febr. 11. Az utóbbi közleményhez fűzött szerkesztőségi jegyzet elmondta, hogy az egyesületeknek meg kell maradniuk alapszabályuk korlátai között, s nem szabad politikai izgatás eszközeivé válniuk. A kaszinók is csak veszélyeztetik céljukat, ha „a tisztán társalgási körű egyletek politikai pártclubbok felé gravitálnak”. S nem igényelhet kiváltságot e tekintetben a Nemzeti Kaszinó sem.

⁴⁷ Pálffy Mór levele Forgách Antalhoz, Buda, 1864. febr. 18. (fogalmazvány) „Pesti Nemzeti Casino”. MOL D 191 1349.IV.c.1864; az egyesület megalakulásáról és alapszabályáról lásd: Simon Zoltán: A reformkori magyar politikai nyilvánosság és a Nemzeti Kaszinó. Sic Itur ad Astra, 12. (2000) 3. sz. 23.

Ugyancsak 1864 elején figyelt fel különösen Pálffy egy másik pesti egyesületre, a Magyar Gazdasszonyok Egyesületére. 1862 áprilisában kérték az egylet engedélyeztetését, amit melegen támogatót Krászonyi főpolgármester is. A helytartótanács nem akadályozta, bár Josef Worafka pesti rendőrigazgató nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a beadvány első aláírója Damjanics János honvédtábornok aradi vértanú özvegye.⁴⁸ Damjanicsné aztán a megalakult, körülbelül háromszáz ötven taggal rendelkező egyesület elnöke lett, egyik alelnöke Hollán Ernőné, a választmányi tagok között szerepelt továbbá például gróf Batthyány Lajosné vagy a szintén prominens ellenzéki Károlyi Ede gróf vagy Vidács János felesége. Az alapító tagok között pedig részt vett Eötvös József báró, Trefort Ágoston felesége, Bohus Szógyény Antónia, de Lukács Mór is. Láthatóan a mágnás és a köznemesi ellenzékiek között ott találjuk a pesti leggazdagabb polgárság nőtagjait is.⁴⁹ Az egyesület 1864 elején több napos ún. „ínségi bazárt” rendezett, amelyen az Alföldön az előző évi nagy szárazság következtében fellépő takarmányhiány kiváltotta inség károsultjai javára árusítottak. A helyiséget nemzeti színű zászlókkal díszítették, s rendfenntartásra az 1860–1861-es időszak pesti főkapitányát, Thaisz Eleket kérték fel azzal, hogy az épp regnáló városi kapitánysággal nem kívának kapcsolatba lépni. (erről Bizenti Frigyes főkapitány és aztán Pálffy épp Thaisztól magától értesült!).⁵⁰ Nem véletlen, hogy egy évvel később, 1865 nyarán is azonnal akcióba lép Pálffy, amikor értesül arról, hogy az egyesület vidéki bizottsányokat kíván létrehozni, de ekkor már küszöbön állt leváltása.⁵¹

1864 tavasza – ne felejtjük el – a Nedeczky István—Beniczky Lajos-féle szervezkedés felgöngyölítésének időszaka! A kiterjedt politikai szervezkedés létezése természetesen különösen érzékennyé tette Pálffyt az egyesületi szervezkedésben potenciálisan benne rejlő politikai tartalmakra, másfelől viszont nyilván úgy ítélte meg, ez most kedvező alkalom, hogy már régen tervezett frontális támadását az egyesületi téren megkezdje. „Mindinkább mutatkoznak jelei annak, hogy az egyletek kitűzött céljaik helyett mellékes célok elérésére törekednek, sőt az alapszabályok által körülírt hatáskörben mozogva minden alkalmat politikai irányeszmék terjesztésére s kormány ellenes tüntetésekre használnak fel” – írja Forgách kancellárnak február 28-án. Ezért ismét javasolja, hogy bizonyos elemeket kötelezően vettessenek fel minden új vagy módosításra benyújtott egyesületi alapszabályzatba:

---

⁴⁸ A hivatalos levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 8888.IV.c.1862.

⁴⁹ Vö. a bazárról szóló hírlapi beszámolóval: Sürgöny, 4. évf. 40. sz. 1864. febr. 19.

⁵⁰ Pálffy Mór levele Krászonyi Józsefhez (saját kezéhez), Buda, 1864. febr. 23., Krászonyi válasza, Pest, 1864. márc. 8. MOL D 191 1648.IV.c.1864.

⁵¹ Pálffy Mór levele Krászonyi Józsefhez (saját kezéhez) (fogalmazvány), Buda, 1865. jún. 19. MOL D 191 3074.IV.c.1865.

1. Az egyesület tagja lehet „minden ő Felségének hű alattvalója, ki különben szeplőtlen jellemű” (hogy ne legyenek oly egyesületek, akiket aztán ki kell zárni– például mert kiderül, hogy politikai szervezkedésbe keveredtek).
2. Az egyesület elnökeit vagy igazgatóit, a választmányi tagokat és minden tisztviselőt a polgármesterek, a megyei kormányzók vagy a helytartótanács elnöksége erősítse meg pozíciójukban.
3. A köz- és választmányi gyűléseket előzetesen be kell jelenteni az illető hatóságnál.
4. A közgyűléseket csak politikai hatóság vagy tisztviselő székhelyén szabad tartani.
5. Az egyesületek tanácskozásaiban és minden összejöveteleiben minden politikai nyilatkozatot mellőzendő.
6. Nem megengedett egyes egyesületeknek más egyesületekbe való testületi belépése.
7. Ha valamely egyént nem vettek fel vagy valamely tagot kizártak titkos szavazás útján, ennek okát az illetékes közszolgálatban álló országfejedelmi biztossal közölni kell.
8. A tanulmányi egyesületek kivételével csak nagykorúak vehetők fel az egyesületekbe.
9. A tagok számát és névsorát, ha kívántatnék, minden év végével be kell nyújtani az illető hatósághoz, hogy azon esetre, ha az egyesület tagjai bizonyos számot felülhaladnak, ezen körülmény a netalán szükségesnek mutatkozó változtatások végett tekintetbe vétethessék.
10. Végül meg kellene vizsgálni, hogy nem lenne-e célszerű „az egyesületek feloszlásának könnyebbítése és az azokban működő tagok kicsapongásainak megbüntetése végett” külön rendeletet kibocsátani.

Forgách válaszát várva Pálffy elfektette az épp folyamatban lévő egyesületi alapszabály engedélyezési ügyeket. A kancellár válasza azonban csak áprilisban érkezett meg, s nincs nyoma, hogy a Nemzeti Kört illető konkrét javaslatokra érdemben reagált volna. Egyébként is hosszan elnyúló betegség gyötörte, majd pedig 1864. április 22-én az uralkodó leváltotta. Áprilisi levelében a szükségesnek mutatkozó korlátozásokat nem ellenezte Forgách, de rámutatott, hogy a javaslatok jelentős része az egyesületi törvény uralkodó általi módosítását tennék szükségessé, az intézkedések pedig nem tűrnek halasztást. Ezért úgy vélte, e pontoknak az egyesületek alapszabályaiba való felvétele helyett utasítani kell a megyei kormányzókat, hogy az egyesületek mellé kirendelt királyi biztosokon keresztül érjék el az egyesületek tevékenységének az eredeti célok körére való szorítását. Részletesen is kommentálta Pálffy javaslatait:

1. Eddig is szerepelt már az egyesületi alapszabályokban, hogy az egyesület tagja „feddhetlen jellemű” személy lehet. Ez célszerűbb megfogalmazás véleménye szerint,

mivel „eltekintve is attól, hogy a helyes politikai gondolkozás határvonalának megállapítása s annak minden egyes egyleti tagra nézve leendő bebizonyítása, gyakorlatilag roppant nehézségek nélkül aligha volna eszközölhető, a hűtlenség vagy más politikai vétséggel terhelt egyének – már az ellenök indított bűnvádi eljárás folytán is az egyletekből tetteleg kirekesztetvén – szabadulásuk után a törvények által sem zárattatnak ki azon előnyök élvezetéből, melyek nekik a művészet s szellemi míveltség emelése végett vagy bármely más társadalmi vagy nyereszkeskedésre számított egyletek által nyújthatnak.”

2. Az is szerepelt már eddig is az újonnan elfogadott alapszabályokban, hogy a köz- és választmányi gyűlések megtartását előre be kell jelenteni a biztosnak.

3. Hogy a gyűléseket hivatali székhelyen tartsák, azzal lehetne elérni, hogy az egyletek székhelyeinek megállapításánál figyeljenek arra, hogy ezek hatóságok székhelyeivel essenek egybe, s az alapszabályokba vegyék be, hogy a társulat minden gyűlését székhelyén tartja.

4. Nem lehetséges, hogy a tisztségviselő választást hatósági engedélyhez kössék, ahogy az sem, hogy kikössék, hogy az egyletek tanácskozásaiban a politikai nyilatkozatok mellőzendők, mivel azzal az uralkodó nem ért egyet. A múlt évben egy irodalmi egyesület alapszabályainak megerősítésénél kijelentette, hogy az alapszabályoknak a politikai értekezéseknek önként is értetődő megtiltására vonatkozó toldalékát mellőzzék. A kirendelt biztosokat pontos nyilvántartásra kell utasítani, s hogy minden egyes konkrét esetben szigorúan gátolják meg a politikai megnyilvánulásokat.

5. Új egyesületeknél a megalakulást meg kell gátolni, ha felmerül a gyanú, hogy tilos célokra akarják a szervezetet használni. Meglévőknél pedig, amennyiben nem kívánatos a teljes felosztatás, nem ellenzi Forgách, hogy a mostani kivételes állapot tartamára Pálffy ideiglenesen felfüggeszse alapszabályaik hatályát, s az elnök, igazgató, a választmányi tagok és tisztségviselők választását saját vagy az illető megyei kormányzó megerősítéséhez kösse.

6. Azon tilalmat, hogy egy egyesület más egyesületbe testületileg be ne léphessen, az alapszabályok engedélyezésénél kell esetileg érvényesíteni.

7. A felnemvétel és kizárás indoklására vonatkozó javaslatot ugyan indokoltnak látja, de szerinte az indoklási kényszer csak a nyilvános szavazás útján hozott határozatokra alkalmazható, mivel a titkos szavazás alkalmával indokok megnevezése nélkül történik a dolog.

8. Nincs kifogása az ellen, hogy a választmányokat kötelezzék az egyesületi taglisták bemutatására, s érvényesítsék a nagykorúság feltételét az újonnan alakuló egyesületeknél, de az önálló, habár kiskorú egyéneket és az árvákat (kik örökösödés útján részvények birtokába vagy az egyletek által biztosított egyéb előnyök élvezetébe juthatnak), nem lehet kizárni az egyletekből (például a részvénytársaságokból).

9. Amennyiben szükségesnek látszik az egyesetek feloszlásának és az azokban működő tagok kicsapongásainak megbüntetése céljából a fennálló szabályokon felül egy külön rendelet kibocsátása, akkor annak tervezetét közölje vele Pálffy előzetesen.⁵²

Forgách tehát láthatóan továbbra sem támogatta az általános egyesületi szabályozás szigorítását, sokkal taktikusabbnak tartotta az egyedi eljárásokkal való előrearszolgatást, egyes pontokban pedig nem értett egyet Pálffy elképzeléseivel.

Nem tudjuk, hogy Forgách utóda, Zichy Hermann gróf hogyan vélekedett az egyesületi kérdés generális szabályozásáról, ahogy azt sem, hogy Pálffy neki újra előterjesztette-e átfogó javaslatait. Május közepén Pálffy mindenesetre azon keretek között maradvra adja ki bizalmas utasítását a megyei kormányzóknak, amelyeket még Forgách kijelölt: Feladatukká teszi, hogy szigorúan őrködjének, hogy az egyesületek az alapszabályukban meghatározott tevékenységi körben maradjanak. Az egyesületek mellé rendeljenek ki „országfejedelmi biztosok”-at, azok vezessenek pontos nyilvántartást a tisztségviselőkről, a tagokról, vegyenek részt a tanácskozásokon (tehát nyilván a választmányi üléseken is), akadályozzák meg ott a politikai vitatkozásokat. Amennyiben egy egyesület átlépi határait, de a feloszlás mégsem lenne célszerű, tegyenek javaslatot Pálffynak az egyesület ideiglenes felfüggesztésére. Törekedjenek a megyei kormányzók is arra, hogy a tisztségviselők az uralkodóházhoz ragaszkodó, megbízható férfiak közül kerüljenek ki, s ezért célszerű, hogy a „hasznos” egyesületek kezdeményezésében „a kormányt támogató és tetteleg is szolgáló férfiak” előljárjanak.⁵³ Gondosan bekérte Pálffy a megyei vezetőktől a területükön működő egyesületek tag- és tisztségviselői névsorát, láthatóan alaposan át is tanulmányozták s összevetették a korábban rendelkezésre álló adatokkal. Előkészületeket tett a feloszlást illető rendelet kiadására is, de Palló helytartótanácsos szakvéleményében úgy foglalt állást, hogy nincs szükség külön szabályozásra. Egy további, korábban még nem említett korlátozás megvalósíthatóságát is igyekezett Pálffy kitapogatni: arról is véleményt kért Pallótól, hogy célszerű-e megtiltani, hogy az egyesületek a kirendelt biztosok tudomása nélkül egymással levelezésekbe bocsátkozzanak. Palló válasza azonban erre is negatív volt: véleménye szerint nem kellene az egyesületeket általában véve sújtani korlátozó intézkedésekkel, inkább azok ellen kell konkrétan fellépni, akik „káros” célokra használták fel az egyesületi intézményt. Pálffy azonban egy apró további kis lépést elrendel saját hatáskörben: utasítja a helytartótanácsot, hogy a jövőben engedélyezendő alapszabályokba vegyék fel, hogy az egyesületi közgyűlések egybehívá-

---

⁵² Pálffy Mór levele Forgách Antalhoz, Buda, 1864. febr. 28. (fogalmazvány) és Forgách Antal levele Pálffy Mórhoz, Bécs, 1864. ápr. 12. „Egyetek szabályozása” MOL D 191 1767.IV.c.1864.

⁵³ Pálffy körirata a megyei és kerületi kormányzókhöz, Pest és Buda főpolgármestereihez (saját kezébe), Buda, 1864. máj. 14. „Egyetek szabályozása”. MOL D 191 1767.IV.1864.

sának hírlapi kihirdetése a kormány félhivatalos lapjaiban (Sürgöny, Ungarische Nachrichten) történjék.⁵⁴

Annak azonban maradt nyoma, hogy Zichy kancellár május végén támogatta, hogy rendezzék a Kaszinó 1858 óta függőben levő ügyét, vizsgálják át az alapszabályait, s azután adják meg a hatósági jóváhagyást.⁵⁵ Pálffy július 30-án meg is fogalmazza levelét Krászonyi főpolgármesternek: ebben már a katonai és civil tisztviselők tagságáról nem esik szó, csak a közgyűlések és a választmányi ülések előzetes hatósági bejelentési kötelezettségéről, a megválasztott igazgatók felsőbb jóváhagyásáról, s hogy az egyesület más társulatba történő testületi belépéséhez is felsőbb jóváhagyás szükséges, az „álladalmi igazgatóság” betekintessen az ügykezelésbe, s az általa kijelölt országfejedelmi biztos részt vehessen a közgyűléseken, hogy biztosítsa, hogy az egyesület működése az alapszabályokban meghatározott körben maradjon. A levél elküldésére azonban feltehetően nem került sor. Ugyanezen a napon ugyanis elkészült Palló helytartótanácsos szakvéleménye, amely szerint a Kaszinó alapszabályai nem térnek el a szokásostól. Megváltoztatásuk tényleges előnyökkel nem járna, mivel rendőri szempontból rendezettebb lenne a helyzet, de politikai szempontból hátrányosabb. Ezért azt javasolta, hogy 1858-hoz hasonlóan egyszerűen ejtsék az ügy tárgyalását. Úgy tűnik, végül Pálffy maga is emellett döntött.⁵⁶

Más egyesületeknél is, melyeknél felmerült a feloszlítás mint lehetőség, Pálffy végül a békülékenyebb megoldást választotta. A nagyváradai rendőrigazgató például 1864 nyarán feloszlítani javasolta a Debreceni Zeneegyletet, amiért az egy énekünnepeken a rendőrségi tilalom ellenére elénekelte a „Fel, fel a vigalomra” című művet. Palló negatív szakvéleményét és a város polgármesterének hasonló véleményét hallva Pálffy maga is túlzásnak tartotta volna a retorziót, s csak az egyesület vezetőinek szigorú megrovását rendelte el.⁵⁷ Vagy amikor például 1864 késő nyarán a Székesfehérvári Takarékpénztár választmányára Fáy András és Szalay László mellképeinek beszerzését, azok időnkénti fekete fátyollal való beborítását, illetve azt határozták el, hogy műveiket beszerzik s a helyi reáliskola és gimnázium legjelesebb tanulói között szétosztják, Pálffy azonnal vizsgálatot rendel el, de aztán csak Szalay arcképének beszerzését találták alapszabályba ütközőnek, mivel az ő tevékenysége nem kapcsolódott a takarékpénztári mozgalomhoz. Pálffy azt is alapszabályba ütközőnek vélte, amikor a Fejér megyei Gazdasági Egylet részvétiratot küldött Szalay László özve-

---

⁵⁴ A hivatalos levelezést lásd: „Egyletek szabályozása”. MOL D 191 1767.IV.1864.

⁵⁵ Zichy Hermann levele Péchy Ferenchez, a helytartótanács első elnöki helyetteséhez, Bécs, 1864. máj. 29. MOL D 191 839.IV.c.1865.

⁵⁶ Palló Sándor szakvéleménye, Buda, 1864. jún. 30. MOL D 191 839.IV.c.1865.

⁵⁷ A hivatalos levelezést lásd: MOL D 191 5162.IV.c.1864.

gyéhez, de súlyosabb következményekkel ez sem járt.⁵⁸ Vagy említhetjük azt az esetet is, amikor 1864 őszén az abonyi kaszinó bizottmányának néhány tagja elhatározta, hogy pályázatot írnak ki egy „az idegen divatú ruhaviseletnek ostromozását magában foglaló költeményre” 3 db arany pályadíj kifizésével, a sajtóban meg is jelentették felhívásukat. Bár az illetők azzal védekeztek, nem politikai célzattal, hanem az egyesület „zilált vagyoni viszonyai rendezése végett” indították az akciót, Pálffy gyanakvását persze nem oszlathatták el. Végül azonban csak új választmány felállítását rendelték el, a kaszinó azonban tovább működhetett.⁵⁹

Mindemellett Pálffy nyilvánvalóan „terepszemlét” tartott, hogy mely egyesületek folytathatnak politikailag aggályos tevékenységet. Kiszemelte például a Magyar Írók Segélyegyletét, átvizsgálta az alapszabályokat, s annak alapján kezdeményezte az alapszabály kiegészítését hasonló szellemű pontokkal, mint amilyeneket a Nemzeti Kör példáján láttunk. Emellett nemcsak a taglistát, választmányi listát kérte be, de bekérte az abban az évben segélyben részesültek nem nyilvános névsorát is, s gondosan aláhúzta például a „Stancsics Mihályné és gyermekei 300 Ft” vagy a „Vachott Sándorné és három gyermeke 600 Ft”, a „Petőfi árvája 200 Ft” tételeket. Úgy tűnik azonban, az akció az alapszabályok megváltoztatására nem vett nagyobb lendületet.⁶⁰

S persze arra is említhetünk jónéhány példát, amikor – elsősorban a rendőri – hatóságok ott is szervezkedést sejtettek, ahol nem volt. 1862 elején például a csendőri hatóságoktól érkezett az információ, hogy az 1860–1861-es időszak magisztrátusának prominens tagjai Kecskeméten „a magyar koronához” címzett vendéglőben engedély nélküli kaszinót tartanak fenn a volt főbíró, több volt városi tanácsnok, egy katolikus és egy református lelkész részvételével.⁶¹ Vagy 1863 nyarán Mecsegy rendőrminiszter olyan értesülést kapott – feltehetően valamelyik rendőr konfidens útján –, hogy Magyarországon a volt határozati pártiak „népolvasó egyesületek”-et szerveznek, céljuk a népnek kormányellenes újságokkal való ellátása. A hír valóság tartalmában maga Pálffy is igen-igen kételkedett, s a megyei kormányzóktól bejött jelen-

---

⁵⁸ A hivatali levelezést e két ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 5794.IV.c.1864.

⁵⁹ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 6522.IV.c.1864.

⁶⁰ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 5767.IV.c.1864; nyilván nem véletlen, hogy a kiegyezési tárgyalások kezdetekor, 1865 decemberében az uralkodó személyes pénztárából 1000 Ft kegydíjban részesítette az egyesületet. Sennyey Pál levele Eötvös József báróhoz, az egyesület elnökéhez, Buda, 1865. dec. 15. (fogalmazvány) MOL D 191 6921.IV.c.1865; a kormányzat és az egyesület 1861–1862. évi konfliktusáról lásd Lónyay Menyhért beszédét az egyesület 1882. évi közgyűlésén. In: A Magyar Írók Segélyegyletének Évkönyvei 1877–1881. Budapest, 1882. 52.

⁶¹ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 2763.IV.c.1862.

tések mind azt tartalmazzák, hogy nem működik efféle az ő vidékükön.⁶² Vagy amikor 1864 elején arról érkezett hír, hogy a Szepességben öt városban tűzoltóegyesület alakult, mindjárt azt is tudni vélték, hogy azok engedély nélkül működnek, katonai szervezeti elvek szerint állították fel azokat, fegyverzettel (egy hosszú kés, 1 bárd) ellátva, nagyrészt volt honvédek tagjaiból, s hogy ezek majd „egykoron a forradalmi hadsereg törzsét” fogják képezni.⁶³

Megkülönböztetett figyelemmel kísérte mind Forgách kancellár, mind pedig Pálffy helytartó a nem magyar nemzetiségi mozgalmak által szervezett kulturális egyesületeket. Az egyesületi mozgalom már 1860—1861-ben is lendületet vett az ő körökben is: Újvidéken például 1860 decemberében alakult egy Szerb Olvasóegylet Svetozar Miletic elnökletével, taglétszámát 1861 őszén száz körülire becsülték,⁶⁴ majd 1864-ben ide települt át Budáról a Matica Srpska. 1861-ben megalakult az erdélyi románok ASTRA művelődési egylete is. Ez a lendület nem tört meg 1861 ősze után sem, a provizórium évei kifejezetten a pezsgés időszakát jelentették e mozgalmak számára.

A legnagyobb jelentőséggel a Matica Slovenská megalakulása bírt. Az egyesület engedélyeztetésére vonatkozó beadványt Ján Francisci, rendelkezési állományban lévő helytartósági tanácsos nyújtotta be 1862 elején. Hátráltató tényező volt, hogy a benyújtott alapszabály-tervezetben szerepelt, hogy az egyesület választmánya Breznóbányán tartja üléseit. A város vezetése azonban megosztott volt, a közvetítésre Pálffy kormányzó Havas Endre Zólyom megyei királyi biztost utasította. A konfliktus lényege abban állt, hogy a városi tanácson belül is volt egy csoport, amely ugyan támogatta az egyesület megalakulását, de a választmányt nem szívesen látta volna a városon belül, egyrészt azért, mert nem szerették volna ezzel is a város lakosságán belüli megosztottságot növelni, másrészt nem volt bizalmuk az egyesület alakulását kezdeményezők egy részében az 1848–1849-ben a szlovák szabadcsapatok tagjaiként elkövetett erőszakos fellépésük, illetve az 1861. júniusi turócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlés programjának támogatása miatt: „...azok által 1849. évben többen a lakosokból az akkori szláv szabados csapatokhoz erőszakkal besoroztatván, embertelenül bántalmaztattak, sőt vasra verettek és nem ritkán ártatlanul hosszabb időre fogságra ítéltettek, továbbá azért, mert ugyanazon személyek a Szentmártoni Memorandumnak, mely által több tót ajkú megyék Magyarországtól kiharítása és egy tót kerületnek alakítása céloztatik, szerkesztői és pártfogói, s ők [mármint a Ma-

---

⁶² Pálffy utasítása a megyei és kerületi kormányzókhöz, Buda és Pest polgármestereihez, Buda, 1863. július (fogalmazvány) MOL D 191 10 812.IV.c.1862

⁶³ A hivatali levelezést az ügyre vonatkozóan lásd: MOL D 191 903.IV.c.1864.

⁶⁴ Piukovics Ágoston, Bács-Bodrog megye királyi biztosának jelentése Pálffy Mórhoz, Zombor, 1862. febr. 9. MOL D 191 3713.IV.c.1862.

tica Slovenská breznóbányai jelenlétét ellenzők] erről mit sem tudni akarnak...” A város tisztségviselői végül háromszor is szavaztak a kérdésben, kétszer támogatták (de nagy arányú hiányzás, illetve tartózkodás mellett), végül elutasították az egyesület választmányának befogadását. Közben a város lakossága körében aláírási akció indult. Pálffy a királyi biztosra ruházta át a döntés jogát, de az láthatólag félt a felelősségtől, s nem mert dönteni, bár érezhetően nem szimpatizált a szlovák nemzeti szervezkedéssel. Közben az hozott megoldást, hogy Turócszentmárton község ajánlkozott a választmány befogadására, s már nem volt akadálya annak, hogy 1862 októberében elvileg engedélyezzék az egyesület megalakulását.⁶⁵

Mindamellet 1863 nyarán is mindenféle híresztelések kísérték az egyesület megalakítását, Forgách kancellár ki nem mondott gyanakvása ellenében ekkor Pálffy vette védelmébe az egyesületet – aki egyébként is nagyobb fogékonyságot tanúsított például a nem magyar nemzeti mozgalmak nyelvhasználati törekvései iránt, mint a kancellár: „...egy engedélyezett irodalmi egyletről már cleve is ferde politikai célok szítását föltételezni, ugyanazért alapszabályilag biztosított gyűlés tarthatását megakadályozni a kormánynak érdekében nem állhat.” Ezzel persze Forgách is egyetértett, de utasította Pálffyt, hogy a Matica alakuló gyűlésére kirendelt biztost „határozott szigorú utasítás”-sal lássa el, hogy csak az alapszabály szerinti tárgyakkal foglalkozhat az ülés.⁶⁶ Az alapszabály hatósági jóváhagyása azonban még nagyon sokáig húzódott.

Pálffy más tekintetben is igyekezett a nem magyar kulturális egyesületek érdekeit képviselni. 1862 őszén például, amikor az uralkodó első alkalommal nagy összegű pénzadományban részesítette a Magyar Nemzeti Múzeumot és a Nemzeti Színházat, Pálffy felvetette Forgáchnak írt jelentésében, hogy ez a többi nemzetiségben is felébrésztette a vágyat, hogy az ő intézeteik is hasonló kegyben részesüljenek, s ő alkalmasint javaslatot tudna tenni, a Maticát konkrétan is megemlítette. Forgách azonban arra hivatkozott, hogy a két intézmény „az egész ország közreműködése által” jött létre, ezért más intézményekkel nem lehet párhuzamba állítani azokat. Nem kívánt ezért a szóba jöhető egyletek segélyezésére hivatalból javaslatot tenni, de – állította – ha az intézetek maguk segélyezésért folyamodnának, támogatná azt.⁶⁷

---

⁶⁵ Havas Endre Zólyom megyei királyi biztos jelentése Pálffy Mórhoz, Besztercebánya, 1862. márc. 7., ápr. 13., Pálffy Mór jelentése Forgách Antalhoz, Buda, 1862. márc. 19., ápr. 27. (fogalmazványok) MOL D 191 1760.IV.c.1862; Francisci és Pálffy levélváltása, 1862. okt. 31.–nov. 1. Uo. 20 298.IV.c.1862.

⁶⁶ Pálffy levele Forgách Antalhoz, Buda, 1863. jún. 9. (fogalmazvány), Forgách Antal levele Pálffy Mórhoz, Bécs, 1863. jún. 17. MOL D 191 6434.IV.a.1863.

⁶⁷ Pálffy Mór jelentése Forgách Antalhoz, Buda, 1862. nov. 28. és Forgách levele Pálffy Mórhoz, Bécs, 1862. dec. 5. (fogalmazvány) MOL D 185 1101/1862.

Az uralkodó 1863. nyár végén saját udvari pénztárából 1000 Ft kegyadományban részesítette a Matica Slovenskát.⁶⁸ A Matica azonban állampénztárból folyósított segélyezésért is folyamodott, s az uralkodó utasította a kancelláriát, hogy szakvéleményt készítsenek. A helytartótanács és maga Pálffy is azon a véleményen volt, hogy rendszerezés segélyezésre nincs mód, de „politikai szempontból” egy egyszeri négyötezer forintos segélyt lehetne folyósítani. Az ügy azonban ezt követően több mint egy évig húzódott, az uralkodó 1864 szeptemberében részletes jelentést kért az egylet addigi működéséről, eredményeiről, bekérte a helytartótanács és gondosan átvizsgálta az egylet kiadványait. De a szállingózó hírek – mint például hogy a Matica az orosz cártól egy „emlékművet” kapott ajándékba, s hogy az egylet évkönyvét szándékozik megküldeni az orosz uralkodó számára; hogy az egyesület közgyűlésén Karol Kuzmány evangélikus püspök indítványára az orosz cártól is készülnek segélyt kérni – „bizalmas közegek általi” kivizsgálására is felszólítják (bizalmasan persze) a Turóc megyei főispáni helytartót 1864 november végén, hogy információit a segélyezés iránti döntésnél felhasználásuk, s eldönthessék, hogy „a Maticának szánt 5000 ft nem a német színháznak lesz-e engedélyezendő”.⁶⁹ Mindez mutatja, hogy a gyanakvás az egyesületek lehetséges politikai tevékenységével kapcsolatban nem került el a nem magyar kulturális egyesületeket sem, s nekik is erős „hátszélben” kellett működniük.

***

A Schmerling-provizórium időszaka az egyesületi élet tekintetében figyelemre méltó kettősséget mutat: az egyesületi tevékenység számszerűsíthető és nem számszerűsíthető mutatói az előző évtized dermedtsége után az 1857–1858-ban újraindult egyesületi aktivitás intenzívebbé válását mutatják. Eközben azonban a hatósági ellenőrzés mechanizmusai nem lazultak, sőt inkább erősödtek. A mindvégig bizalmas – és nem publikált – rendeletek útján Pálffy Mór gróf helytartó arra törekedett, hogy újabb és újabb ellenőrző pontokat építsen be az egyesületek működésébe, s korlátozza autonómiájukat. Eszköztára nem egyidőben bevezetett átfogó szabályozásra épült, hanem az egyesületenkénti előremasírozásra: a korlátozó intézkedések felvételére az új egyesületek alapszabályaiba, illetve a működő egyesületek alapszabály-módosításaiba. Ezt a korábban is tapasztalható törekvését erősítette fel az 1864 tavaszán felgöngyölített politikai szervezkedés leleplezése. Hogy újabb és újabb kísérletei nem jártak teljes sikerrel, több okra vezethető vissza: mindenekelőtt arra, hogy ebben sem volt egyetértés a magyarországi politikát meghatározó két

---

⁶⁸ Forgách Antal levele Pálffy Mórhoz, Bécs, 1863. aug. 3. MOL D 191 11 161.IV.c.1863.

⁶⁹ A hivatali levélváltást az ügyben lásd: „Matica Slovenská” MOL D 191 4198.IV.c.1864.

legfontosabb személyiség, a kancellár és a helytartó között, s mint láttuk, a helytartótanácsosok sem feltétlenül értettek egyet főnökük keményvonalas fellépésével. Másrészt a birodalom nyugati felének alkotmányos viszonyai között ott nem lehetett szó az egyesületek olyan értelmű megrendszabályozásáról, amit Pálffy a magyarországi viszonyok közepette kívánatosnak tartott volna. Ráadásul Pálffy az egyesületi tevékenységet országos, s nem birodalmi ügynek tekintette – ezért maga sem igen kereshetett politikai támogatást ez irányú terveihez a bécsi kormányférfiak között.

Civil Associations in the Period of 'Schmerling-Provisorium' in Hungary

The period of the interim unconstitutional administration in Hungary (5.11. 1861–18.07.1865), the so-called 'Schmerling-Provisorium' had certain dual character concerning operating conditions of the civil associations. After the paralysis of the former decade the quantitative as well as qualitative indicators showed dynamic development having started already in 1857/58. On the other hand, the mechanisms of direct and indirect state control of their operation were turning even more oppressing. Through confidential and never published instructions Count Mór Pálffy who as governor stood at the head of public administration of Hungary strove in these years to work out and enforce ever more and more stipulations in order to restrict their autonomy.

Before 1864 he did not intend to issue new general regulation in this respect, instead he endeavoured to build further restrictive instructions into the statutes of the new associations. In 1864, nonetheless, he made an attempt at enforcing new comprehensive regulation, without success. In the Western provinces of the Austrian Empire the mere existence of the recently founded constitutional political institutions, first of all of the 'Reichsrat', prevented any similar attempt at bringing civil associations under strict state control, moreover, Pálffy himself considered the matter of associations as an provincial affair and not as an imperial one, thus he had to look for potential political supporters first of all among the high ranking Hungarian civil servants. The latter, however, mostly deemed Pálffy's aspiration to be definitely harmful on the chances of any future political settlement.